

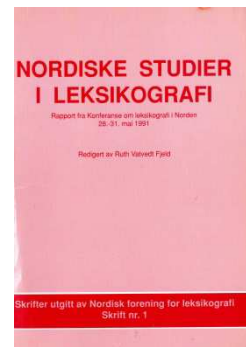
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Norske skuleordlister

Forfatter: Marit Hovdenak

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 1, 1992, s. 53-64
Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, 28.-31. mai 1991

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for bruk af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Marit Hovdenak

Norske skuleordlister

Det finst nokså mange rettskrivingsordlister til skulebruk i Noreg. Norsk språkråd står for den offentlige godkjenninga av slike ordlister, og følgjer her eit særskilt regelverk. Eit viktig krav til ordlistene er at dei skal gje fullstendige opplysningar om valfrie former på ein nøytral måte. Sider ved ordlistene som det stundom har stått strid om, er ordutval og uttaleopplysningar. I dei seinare åra har vi fått ordlister tilpassa ulike alderssteg, og dessutan ordlister på edb.

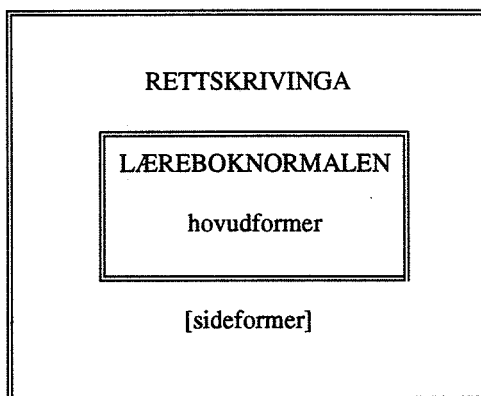
1 Innleiing

Det har ofte vore sagt at det norske språket er dårleg dekt med ordbøker, og det kan verke underleg på bakgrunn av den nokså sterke språkinteressa hos nordmenn. Ein type ordbøker har vi likevel eit breitt utval av: *rettskrivingsordlister til skulebruk*. Språksituasjonen i Noreg dei siste hundre åra kan forklare kvifor vi har så mange slike. Det vil denne artikkelen snart komme inn på. Det finst skuleordlister for bokmål og for nynorsk, og for grunnskulen så vel som for den vidaregåande skulen. Til saman blir det temmeleg mange skuleordlister, og dei er meir *like* enn ein kanskje kunne tru. Ordlistene må godkjennast til bruk i skulen. Godkjenningssprosessen er eit av emna for artikkelen.

2 Bakgrunn: To nokså like skriftspråk med stor valfridom

Vi har to offisielle skriftvariantar av norsk - *målformene* bokmål og nynorsk. Dei har vore jamstelte skriftspråk i det offentlege livet sidan 1885, og staten har stått for normeringa av dei. I normeringspolitikken dette hundreåret har tilnærming mellom bokmål og nynorsk vore eitt viktig siktemål, andre mål har vore tilnærming til norsk talemål og pedagogiske omsyn. Språkpolitikken har vore gjennomført ved fleire store rettskrivingsreformer. Eit av resultatata er stor *valfridom* i rettskriving og bøyning innanfor kvar av målformene. For kvar målform er det ei trongare norm, *læreboknormalen*, og ei vidare norm, *rettskrivinga*. Læreboknormalen omfattar alle hovudformene, og skal brukast i lærebøker som blir offisielt godkjende til skulebruk og i offentleg teneste elles. Rettskrivinga inneheld heile læreboknormalen og i tillegg sideformer. Sideformene blir òg kalla klammeformer fordi dei står i hakeparentes, skarpe klammer, i ordlistene. Sideformene kan brukast av alle utanom i lærebøker og offentleg teneste. Forholdet mellom læreboknormal og rettskriving kan illustrerast slik:

Offisiell rettskriving innanfor kvar målform:

Etter dei store rettskrivingsreformene dette hundreåret har det vore viktig for styresmaktene å få gjennomført reformene i samfunnet. Her er skulen ein nøkkelinstitusjon. Difor har det vore lagt vekt på å gje ut ajourførte skuleordlister så raskt som råd, og særskilde ordlister til skulebruk har då òg ein hundreårig tradisjon i Noreg. Dei store lærebokforlaga har kvar sine seriar.

Normeringsarbeidet har sidan 1952 gått føre seg i eit statleg organ, Norsk språknemnd, som i 1972 vart avløyst av Norsk språkråd. Språkrådet har (og Språknemnda hadde) rådgjevande status overfor styresmaktene. Språkrådet tek opp aktuelle rettskrivingsspørsmål og gjer vedtak om nye og endra skrivemåtar. (Sjå elles punktet om gransking og godkjenning av ordlister.)

3 Korleis ser skuleordlistene ut? - ein presentasjon

Ei typisk skuleordliste er ei alfabetisk liste over det sentrale ordtilfanget i anten bokmål eller nynorsk, utgjeven i hefte- eller bokform. Ordtilfanget kan variere frå 10 000 til 35 000 ord (sjå elles punktet om omfanget seinare). Skrivemåte og bøyning av orda er faste opplysningar. Ofte blir det gjeve ein del uttaleopplysningar og tydingar til orda. Før var ordlistene nokså snaue med lite ordforklaringar. I nyare ordlister er det gjerne meir synonym og andre forklaringar. Somme av desse nyare heiter difor *ordbok*, ikkje *ordliste*.

Utsnitte frå nokre bokmålsordlister nedanfor viser korleis notasjonen og mengda av opplysningar kan variere:

døpe, -te
døpefont, -en
dør, -a/-en

(Krogslrud og Seip)

døpe, -te
døpefont, -en
dør, -a/-en

(Bakke og Dalene)

døpe, -te, -t
døpefont/en
dør/a el -en

(Torvik og Gundersen)

døpe -te har -t navnsatte døpenavn
dør -a/-en dørhåndtak

(Knappen og Thoresen 1988)

Utsnitta nedanfor er frå to nynorskordlister. Den første er ei nyare ordliste med e-infinitiv, den andre er ei eldre med a-infinitiv.

ofre -a
ofring/a, -ar
ofse -a V
ofse/n
ofseleg

(Bjones og Dalene)

læra, -te
lærar/en
lærarinn/e, -a
lærd, -
lærdom/(m)en
lær/e, -a S

(Eskeland og Torvik)

Utanom sjølve opplistinga av orda inneheld ei ordliste føreord og ei *retteiing* om korleis lista skal brukast, pedagogisk tilrettelagd for elevar. Denne retteiinga kan vere nokså fyldig, som ein liten grammatikk.

4 Godkjenningssordning og ordlistereglar

Noreg har ei offentleg godkjenningssordning for lærebøker i grunnskulen og den vidaregåande skulen. Ordninga sorterer under Kyrkje-, utdannings- og forskingsdepartementet. Alle lærebøker som blir brukte i dei to skuleslaga, skal vere godkjende. Kravet om godkjenning gjeld likevel berre dei sentrale lærebøkene i skulen, ikkje hjelpebøker som arbeidsbøker, emnehefte og oppgåvesamlingar. *Ordlister* er her eit unntak, dei er godkjenningsspliktige. Bøkene får godkjenning for fem år om gongen.

Formålet med godkjenningssordninga er å sikre ein høg fagleg og språkleg standard i lærebøkene. Språkrådet granskar språkbruken i dei godkjenningsspliktige lærebøkene som ledd i godkjenninga. Skuleordlistene er det Språkrådet som har godkjenningssoppgåva for åleine, bortsett frå at Grunnskolerådet kan komme med ei fråsegn om pedagogiske sider ved nye ordlister for grunnskulen.

Til grunn for arbeidet med godkjenning av ordlister ligg det *Reglar for utforming av ordlister til skulebruk*, utarbeidde av Norsk språknemnd. Reglane vart godkjende av Kyrkje- og undervisningsdepartementet og er daterte 17. april 1959. Dei har ikkje vore reviderte sidan, men det har innarbeidd seg ein praksis for somme spørsmål dei ikkje dekkjer, til dømes for omfanget av ordlistene.

5 Omfanget av ordlistene

Reglane for utforming av ordlister seier at "Det sentrale ordfanget i kvart av måla må vera med. Elles kan ordlisteforfattaren i ein viss mon avgjera kva ord han vil ha med." Noka nærare avgrensing av kva som skal reknast med til det sentrale ordtilfanget, har vi ikkje.

Ein ting som står fast, er at kvart oppslagsord skal oppførast med alle valfrie former det har. Dei fleste orda har rett nok berre éi form, men nokså mange har to eller fleire former. Til dømes har adjektivet *gammal* éi hovudform og éi sideform i nynorsk og to jamstelte hovudformer i bokmål:

nyno. **gammal** [gamal]
 bm. **gammal** el. **gammel**

Om dei ymse formene er mykje eller lite brukte, spelar inga rolle for oppføringa. Skuleordlistene skal alltid gje fullstendige opplysningar om valfridommen i den offisielle rettskrivinga. (For unntak sjå punkta om oppslagsord og bøyingsopplysningar.)

Noko allment kan seiast om kva som høyrer med til det sentrale ordtilfanget: For det første er det opplagt at vanlege ord i dei *lukka* ordklassane - infinitivsmarket, artikkelane, pronomena, preposisjonane, konjunksjonane og interjeksjonane - skal vere med. For det andre må ei mengd ord frå dei *opne* ordklassane substantiv, verb, adjektiv og adverb med. For det tredje må ordlistene innehalde ei viss mengd grunnord; samansette og avleide ord blir det liten plass til i små ordlister. For det fjerde: Ordlistene byggjer i stor grad på eldre ordlister og ordbøker og til dømes på innstillingar frå rettskrivingskomiteane. Står eit ord først i ei kjend ordliste, får det ein viss autoritet som gjer det vanskeleg å stryke ordet, sjølv om det skulle verke uaktuelt elles. For det femte følgjer ordlistene den offisielle språkpolitikken i det å vere atterhalden med å ta inn nye lånord. (Sjå elles det neste punktet, om ordutvalet i nynorske ordlister.)

Ordlistene plar dessutan ha med ein del oppslagsord som ikkje høyrer med til det eigentlege ordtilfanget - forkortingar og stadnamn, særleg namn med vanskeleg skrivemåte e.l.

Dei ordlistene som i seinare tid er laga særskilt for barneskulen, har eit omfang på om lag 10 000 ord. Dei største ordlistene for høgare skulesteg har med godt over 30 000 ord. Språkrådet meiner at ordlister for den vidaregåande skulen helst bør ha med meir enn 20 000 ord.

6 Ordutvalet i nynorske ordlister

Spørsmålet om kva for nokre ord som skal stå i ordlistene, har vore eit stridsspørsmål i nynorsk. Striden har mykje dreidd seg om kvar grensa mot bokmål skal gå, og konkret om danske og tyske lånord, ikkje minst dei lett kjennelege "anbeheitlese"-orda.

Det har skorta på store ordbøker som kunne gje opplysningar om ordtilfanget i moderne nynorsk. Den førande ordlista har vore Samlags-ordlista, som Alf Hellevik har stått for i ein mannsalder. Ordutvalet i den har vore rekna som temmeleg absolutte rammer for gode nynorske ord. Denne ordlista har med eit såkalla fornorskingstillegg, ei liste over ein del bokmålsord som i regelen ikkje blir brukte i nynorsk, eller har ei anna form, med opplysning om tilsvarande nynorske ord og former.

Spørsmålet om ordtilfanget i nynorsk har vore eit problem i skulen, der elevar og lærarar ofte har vore i tvil om dei og dei orda kunne brukast når dei "ikkje stod i Hellevik". Språkrådet sette i 1981 ned ei nemnd til å greie ut om ordtilfanget i nynorsk. Resultatet vart ei varsam opning for dei orda som medvite har vore haldne ute frå nynorsk. Dessutan vart det i eit rundskriv opna for ein meir liberal rettepraksis i skulen. Det vart òg vedteke ei ordning for godkjenning av nye ord i skuleordlistene. Fagnemnda i Språkrådet skal vurdere omstridde ord som ein ordlisteredaktør ønskjer å ha med. Kva nye ord som kan takast med i ordlistene, blir kunngjort i årsmeldingane frå Språkrådet.

7 Oppslagsorda

Oppslagsord som har to valfrie former, må i regelen først opp to stader i ordlista. Det gjeld til dømes adjektivet

nyno. **aleine** el. **åleine**
bm. **aleine** el. **alene**

I nynorskordlister må ordet stå både under *a* og under *å*, i bokmålsordlister må *ale(i)ne* stå ein eller to stader etter om det er avstand mellom dei to formene. I små ordlister er det gjerne ingen ord i alfabetet mellom *aleine* og *alene*:

ale(i)ne ensom, for seg selv, forlatt, enslig

(Knappen og Toresen 1988)

al[e]ne el al[å]ne
aleksandr[er]ner/en, -e[r]
alemann[er]en, -e[r]
alen/en el alna, fl alen
el alner
alene el al[e]ne

(Berulfsen og Lundebø)

I ordlistereglane heiter det: "Reint allment gjeld at lista skal gje fullstendig og heilt nøytral opplysning om valfridom i ordformer og bøyingsformer. Skipnaden skal for vanlege skuleordlister vera strengt alfabetisk. Det gjeld også avleiings- og bøyingsendingar. Både i ordlistene og i undervisninga må det gjerast klart at dette ikkje tyder noka vurdering av dei einskilde formene." Dette prinsippet skal sikre at brukarane skal kunne velje fritt mellom alle valfrie former, og at språkpolitiske synspunkt hos ordlisteredaktøren ikkje skal kunne påverke oppstillinga.

Likevel gjev reglane høve til å opplyse om visse former, særleg sideformer til heile kategoriar, berre i rettleiinga. Ordlisteredaktørane har nytta dette høvet langt på veg. I praksis blir det då ein del former som ikkje står på sin alfabetiske plass i ordlista, og som av den grunn både blir lite kjende og gjerne rekna som perifere.

Sideformene blir alltid markerte grafisk med skarpe klammer, og dessutan kan hovudformene prentast med sterkare skrift enn sideformene. Ofte blir bøyingsopplysningar om eit ord berre gjevne der hovudforma står:

[ålmenn] sjå **allmenn**

(Bjones og Dalene)

I nynorsk har infinitiv av verb valfritt endinga *-a* eller *-e*. Her går regelen ut på at ordlisteredaktøren vel ei av endingane og gjennomfører den for alle verb i ordlista, mens det i rettleiinga skal stå at *-a* og *-e* er valfrie. A-infinitiv har no gått meir og meir av bruk i ordlistene. I begge målformene er kløyvd infinitiv sideform, men i bokmålsordlistene treng ein ikkje opplyse om denne sideforma i det heile. I nynorsk er det òg fleire andre kategoriar av sideformer som det er nok å opplyse om i rettleiinga, døme: *ei jenta, vanlig, å minnas*.

8 Bøyingsopplysningar

Ordlistene opplyser oftast om bøyinga av orda ved å føre opp bøyingsendingar. Bøyingsendingane viser samstundes ordklassen. Uregelrette ord må det gjevast meir fullstendige opplysningar om. For regelrette substantiv er oftast berre bunden form eintal (og dermed genus) vist. Rettleiinga forklarar då korleis den fullstendige bøyinga skal vere. Som for oppføringa av oppslagsorda gjeld det at bøyingsopplysningane skal gjevast på ein nøytral måte utan preferansar. Også bøyingsendingar skal stå alfabetisk (sjølv om det finst unntak):

bm. **kaste** -a/-et
dør -a/-en

Nokre valfrie bøyingsformer treng ein ikkje opplyse om ved kvart ord, det er nok å omtale dei i rettleiinga. Det gjeld i bokmål substantiv på *-het*, som har valfritt *-a* eller *-en* i bunden form eintal, men som kan stå med berre *-en* i sjølve lista. I nynorsk gjeld det sideformer i bøyinga av både substantiv, adjektiv og verb.

For barneskulen har det dei seinare åra komme fleire ordlister med fullstendige bøyingsformer, ikkje berre endingar, også for heilt regelrette ord. Desse ordlistene har eit heilt anna preg enn dei tidlegare:

bås, båsen, båser, båsene
båt, båten, båter, båtene
båtnaust, båtnaustet, båtnaust, båtnausta
el. båtnaustene

(Cordtsen og Sandvei)

9 Uttaleopplysningar

Reglane for utforming av skuleordlister seier ingen ting om uttaleopplysningar, og ordlistene har jamt over sparsamt med slike. For *heimlege* ord har det først og fremst i nynorsk vore vanleg å opplyse om vokalkvaliteten (særleg av *o*) med aksentar, men for det meste berre for å skilje homonym (accent grave for open, accent aigu for trong uttale):

hóljen (låg haug)
hòljet (knapp-)

(Hellevik)

Ved *framandord* som ikkje følgjer norske uttalereglar, blir det i mange ordlister gjeve uttaleopplysningar i ein parentes, det gjeld særleg ord frå engelsk og fransk.

Trykkmarkering er mykje brukt. Somme ordlister markerer òg tonem saman med trykket eller for seg. Det har vore vanleg å markere hovudtrykket i ein del ord som ikkje har førsteleddstrykk i "standard austnorsk", det gjeld særleg ord av romansk opphav som *kontor* og *stasjon*. Tidleg i 1980-åra var det mykje diskutert både i og utanfor Språkrådet om ordlister burde ha med trykkmarkeringar. Sidan vi ikkje har offisielle uttalereglar i norsk, meinte mange at då skal heller ikkje ordlister velje ut den uttalen som har størst prestisje og opplyse om den. I denne saka var det meiningsskilnad mellom bokmålsseksjonen og nynorskseksjonen i Språkrådet, men resultatet vart til slutt det same for begge måla: I ordlister som har trykkmarkeringar, skal det forklarast i rettleiinga at desse opplysningane ikkje er normative. Trykket blir markert med prikk under eller med utheva skrift:

okørjen (-gul) (Hellevik)
okkult (løynteg,
mystisk); -smejn

effekt, -en (virkning) (Bakke og Dalene)
effektiv, -t (virkningsfull)

10 Ordforklaringar

Tradisjonelt har skuleordlistene vore knappe i utforminga, med liten plass til anna enn formelle opplysningar. Opplysningar om tyding har vore noko brukte for å skilje mellom homonym, men òg til ein viss grad for å forklare vanskelege framandord. Ordlisteredaktørane fører ikkje sjeldan opp norske avlørsarar som dei ønskjer å framheve framfor lånord. Denne linja er særleg følgd i nynorskordlister, men òg i bokmålsordlister, særleg før. Til dømes står adjektivet *berømt* med 'namngjeten' som synonym i Helleviks ordliste, mens det ikkje er ført opp synonym til oppslagsorda *namngjeten* og *vidgjeten*.

I nyare ordlister er det ført opp fleire synonym og andre ordforklaringar enn før. Utsnittet nedanfor er frå ei eldre ordliste som la vekt på å få med ordtydingar:

døpe -tø || *kristne, øse vann, innvie* (Bøe og Fossetstøl)
døpefont -en, -navn
dør -a

Det neste utsnittet er frå ei heilt ny ordliste:

døpe -te (Kulbrandstad og Lundeby)
døpefont -en (kum til å ha
døpevann i)
dør -a/-en (-feie for sin egen d--:
ordne sine egne saker først)

Helleviks ordliste har med mange slags opplysningar i ei komprimert form:

odaliskjen (Hellevik)
(haremsslavinne)
oddjen (spyd-)
odde|n (nes)
odde adj (o. ei par)
oddetaljet
offelde (utt. åffsaid)
ofre -a; ofring|a, -er
ofse -a (v)
ofse|n; -leg -
ofsen -en, -e ei -i
[-ent], ofse

To nyare ordlister for barnesteget, med fulle bøyingsformer, har med ein del tydingsopplysningar, men på nokså ulik måte. Den første har alle opplysningane i ein parentes etter bøyingsformene. Den siste gjennomfører synonym i kursiv og andre slags tydingsopplysningar i vanleg skrift:

bås båsen båsar båsane (kua står på båsen)
 båt båten båtar båtane (robåt, motorbåt)
 båtstø båtstøa båtstøer båtstøene (båt plass)

(Hellevik og Hjulstad)

bås båsen fl båsar båsane rom for husdyr
 i fjøs
 båt båten fl båtar båtane farty, skip
 båtshake båtshaken fl båtshakar
 båtshakane

(Knappen, Thoresen og Ølmheim)

11 Ei sam-norsk ordliste

Det finst ei ordbok - eller ordliste - som fører opp bokmålsord og nynorskord saman i éi liste. Det er *Norsk ordbok* av Dag Gundersen. Ord som berre er godkjende eller brukte i bokmål, har Gundersen markert med +, ord som berre er godkjende eller brukte i nynorsk, er markerte med *. Ord som er godkjende i begge målformene, er umarkerte. Ordboka har lite ordforklaringar og ingen uttaleopplysningar:

*eg jfr *jeg
 egal A
 egalitet|en

*eggvarmar|en,
 *eggvarmer|en

(Gundersen)

Denne ordboka vart aldri godkjend til skulebruk. Språknemnda, og seinare Språkrådet, meinte boka ville bli for komplisert å bruke for elevane, og dessutan spela det inn at det var så mange uklære punkt når det gjaldt ordtilfanget, der trongst det ein grenseoppgang mellom bokmål og nynorsk. - Om boka ikkje vart godkjend, selde ho godt for det. Det bør nemnast at Språkrådet seinare vedtok å opne for denne typen sams ordlister for dei to målformene.

12 Gransking og godkjenning av ordlister

Arbeidet med å granske ordlister er nokså spesielt og svært tidkrevjande. Det er eit nitid arbeid og krev ein oppmerksom lesar. Arbeidet blir gjort av sekretariatet i Språkrådet og av og til av eksterne konsulentar. Det går først og fremst ut på å kontrollere at opplysningane om skrivemåte og bøyning er korrekte og fullstendige etter gjeldande rettskriving, og at oppføringsmåten er konsekvent. Somme tvilsspørsmål som kjem opp når ein granskar ordlister, blir lagde fram for fagnemnda i Språkrådet. Granskingsa blir særleg tidkrevjande når det gjeld heilt nye ordlister. Ei ordliste blir godkjend når Språkrådet har gjennomgått henne og funne at ho stettar dei krava som blir stilte, og når Grunnskolerådet eventuelt har komme med ei fråsegn om opplegget for ordlista. Når godkjenningsperioden på fem år nærmar seg slutten for ei ordliste, må forlaget søkje om godkjenning for ei ny utgåve eller nytt opplag. Ordlistene må reviderast i pakt med nye rettskrivingsvedtak.

Arbeidsmengda med ordlister varierer sterkt frå år til år. Etter den store rettskrivingsrevisjonen for bokmål i 1981 vart dei fleste bokmålsordlistene fornya, med påfølgjande arbeidspress for Språkrådet. No har Språkrådet innført ei ny ordning for behandling av rettskrivingssaker. Dei skal vurderast samla kvart fjerde år, slik at ein i normeringa kan sjå

endringane i ein større samanheng. Denne fireårsordninga blir utprøvd i januar 1992. Etter det ventar vi at forlaga reviderer ordlistene sine.

13 Språkrådet ordlisteredaktør?

Språknemnda og Språkrådet har ikkje til no sjølv gjeve ut skuleordlister eller andre rettskrivingsordlister, men det har vore planlagt ved fleire høve.

Då Språknemnda hadde fått læreboknormalen av 1959 i hamn, ville nemnda få utarbeidd rettskrivingsordbøker for dei to måla. Dei var tenkte å vere mønsterordbøker for mindre ordlister til skulebruk, og skulle etter planane ha om lag same omfang som Matias Skard: *Nynorsk ordbok* eller *Retskrivningsordbogen* i Danmark. Desse mønsterordbøkene skulle vise dei nye reglane i læreboknormalen i praksis og elles regulere mange detaljar som ikkje var særskilt nemnde der. Av ymse grunnar vart ikkje desse planane fullførte.

Noko seinare, ved midten av 1960-åra, kom det i gang arbeid med ein norsk ordregistrant ved Universitetet i Bergen. Ordregistranten er eit datamaskinelt register over det sentrale allmennspråklege ordtilfanget i bokmål og nynorsk. Språkrådet og Norsk leksikografisk institutt kom snart inn i arbeidet med registranten. Tanken var mellom anna å gje ut ordbøker på grunnlag av registranten, men arbeidet med å ajourføre registranten stoppa opp, og registranten har vorte lite utnytta.

Eit tiltak som derimot fekk ein lykkeleg utgang, var arbeidet med handordbøkene: *Nynorskordboka* og *Bokmålsordboka* kom ut i 1986. Sidan den tid er det utarbeidd ei større rettskrivingsordliste på grunnlag av Bokmålsordboka, og den vil liggje føre i 1992. Arbeidet med ei tilsvarende ordliste på grunnlag av Nynorskordboka har ikkje kunna komme i gang.

14 Ordlister på edb

Elektroniske ordlister blir meir og meir vanlege, ikkje minst som ordrettingsprogram i tekstbehandlingssystem. Ordrettingsprogram er ei god hjelp når ein vil kontrollere om orda er rett stava i ei tekst i datamaskinen. Dataordlister har ei viktig språkpolitisk side ved at dei kan verke sterkt normerende på skriftspråka. Vi ser tendensar til at det kjem ordlister med langt trongare språknorm enn offisiell rettskriving, både fordi mange brukarar ønskjer ei trong norm, og fordi valfrie former tek stor plass.

Det er funne nokså mykje feil og avvik frå offisiell rettskriving i ein del av dataordlistene. Det er uheldig at vi ikkje kan stole på at dei viser korrekt språk. Ordlister som skal brukast i skulen, må ha med dei valfrie formene, også sideformer. Ordlister for offentleg bruk elles må vise dei valfrie formene i læreboknormalen.

Språkrådet har hevda overfor Kyrkje-, undervisnings- og forskingsdepartementet at ordlister i ordrettingsprogram til bruk i skuleverket bør godkjennast på linje med vanlege trykte ordlister, og med Språkrådet som godkjenningsinstans. Departementet har til no vore negativt til dette.

15 Ordlistene og brukarane

Vi har lite systematisk kunnskap om korleis elevar bruker ordlister, og om korleis ordlistene bør utformast for å vere mest mogleg til nytte for brukarane. Skuleordlistene er laga først og

fremst for at elevar skal stave og bøye orda rett. For å finne eit ord i ei ordliste må ein ha ein idé om korleis det blir stava, og dessutan kunne alfabetet. Dei vanlege orda som alle skriv rett, som *i*, *dag* og *på*, har sikker plass i ordlista, sjølv om ingen slår opp på dei. Derimot er det vanskeleg å finne eit spesielt ord som *becquerel* dersom ein trur det blir stava *bekke-* eller *beque-* (om det då i det heile står i lista). Ordlistebrukarar må òg ha ei viss grammatisk innsikt for å resonnerer seg fram til oppslagsforma av eit ord og for å bøye det rett ut frå endingane. I vanlege ordlister er det lite med tydingsopplysningar som kan vere til hjelp.

Ei ordliste er altså eit krevjande hjelpemiddel. Vi har mange vitnemål om at også lærarar og andre vaksne brukarar kan komme til å tolke ordlista gale, mellom anna fordi dei ikkje kjenner føreord og rettleiing. Berre det å bøye eit regelrett substantiv i fleirtal kan vere for vanskeleg, iallfall i nynorsk. Det er såleis ikkje utan grunn at forlaga begynte å lage ordlister med fulle bøyingsformer for barnesteget, slik det er nemnt tidlegare. Det var Folkeskolerådet (det som seinare vart til Grunnskolerådet) som i 1970-åra rådde til å utarbeide slike ordlister. Språkrådet har fleire gonger teke til orde for at ordlistene bør vere tilpassa alderssteget.

Etter mønsterplanen for grunnskulen skal elevane tidleg lære å bruke ordliste. Norskklærebøkene har øvingsoppgåver, til dømes med å ordne ord alfabetisk, å finne synonym og å skilje mellom homonym. Opplæringa i ordlistebruk varierer mykje frå lærar til lærar. Det varierer òg kor gamle elevane er når dei får utdelt ordlister, det kan til dømes vere i fjerde eller sjette klasse. (I den vidaregåande skulen kjøper elevane bøkene sjølve.) Det viser seg ofte at det er dei flinke elevane som gjer seg mest nytte av ordlister.

Nokså nyleg er det vorte tillate for elevane å bruke ordliste eller ordbok ved eksamen i norsk, frå våren 1991 i grunnskulen, frå våren 1992 i den vidaregåande skulen. Som grunn for å gje løyve til å bruke ordliste blir det vist til at elevane skal få øving i å bruke hjelpemiddel gjennom skuleåret, og då bør det ikkje vere annleis til eksamen. Kanskje kan ordninga føre til at det blir lagt mindre vekt på å lære rettskriving, og at elevane blir usikre så dei bruker for mykje tid ved eksamensbordet på å slå opp i ordlista.

Dei valfrie formene fyller mykje opp i ordlistene og gjer dei meir innfløkte enn dei elles ville vere. På den andre sida har alle stor sjanse for å finne ei form som samsvarer godt med talemålet. Det er like fullt eit faktum at mange av dei valfrie formene er lite utnytta. Særleg dei sideformene som berre er nemnde i rettleiingane, er lite brukte og kjende. Ein kan diskutere om den store valfridommen er mest til vinning eller tap for språkbrukarane. For eigen del vil eg seie at han er så stort eit gode at vi heller får dragast med ein del ordlistefyll.

Eit ønske for framtida er at vi får *barneordbøker* som legg like stor vekt på tydinga og bruksmåtane til orda som på formelle ting, og som gjev borna lett tilgjengeleg kunnskap om kvardagsnorsken (og helgenorsken med, for den del). Både danskane og islendingane har fått fine, illustrerte barneordbøker nyleg. Ein kan spørje seg kvifor vi ikkje har slike i Noreg. Måljamstellinga, valfridommen og stadige rettskrivingsendringar som snart gjer ordlistene uaktuelle, er nok mykje av svaret. Men også norske skuleelevar fortener hjelpemiddel som er meir interessevekkjande enn dei tradisjonelle ordlistene.

16 Sluttord om Språkrådet og ordlistene

Normering av skriftspråka er ei hovudoppgåve for Språkrådet. Å gje ut eigne rettskrivingsordlister skulle vere ein høveleg måte å kunngjere resultatata av normeringsarbeidet på, men først med den nye bokmålsordlista kjem det ei ordliste frå Språkrådet. Språkrådet bør no òg gripe sjansen til å få utarbeidd dataordlister for begge målformene, pålitelege mønsterordlister.

Trengst ordlistegranskinga? Det ser i alle fall ut til at norsk rettskriving er såpass innfløkt at det må spesialistar til for å avgjere somme tvilsspørsmål. Eit rettskrivingsvedtak kan ha følgjer ein ikkje ser med det same (til dømes gje nye inkonsekvensar). Difor er det nok nødvendig med ein viss kontroll for at ordlistene verkeleg skal vise den offisielle rettskrivinga, men granskinga kan kanskje forenklast noko.

Ordninga med å godkjenne nye ord som kan takast med i nynorske ordlister, er ingen god situasjon for nynorsken, slik eg ser det. Ei forbodslinje er sjølvsagt den enklaste måten når ein vil opplyse om kva som er god eller dårleg nynorsk, men kanskje kan ho skade nynorsken meir enn ho stør.

Reglane for utforming av skuleordlister kunne gjerne vore ajourførte. Det bør likevel ikkje gjerast slik at oppsettet i ordlistene blir meir standardisert. Det er mange måtar å presentere ordkunnskapen på, og dei må komme elevane til gode.

Skuleordlister det er vist til i artikkelen

- Bakke, Karl og Halvor Dalene. 1982. *Ordliste for grunnskolen. Ny utgave 1982 ved Kåre Fjørtoft*. Oslo: Cappelen.
- Berulfsen, Bjarne og Einar Lundeby. 1984. *Aschehougs ordlister. Bokmål. 6. reviderte utgave*. Bokmål. Oslo: Aschehoug.
- Bjones, Jon og Halvor Dalene. 1985. *Nynorsk ordliste for alle*. Oslo: Universitetsforlaget. (3. opplag)
- Bøe, Lars og Bernt Fossestøl. 1968. *Skuleordbok med synonymer*. Oslo. Johan Grundt Tanum Forlag. (3. opplag)
- Cordtsen, Else og Marius Sandvei. 1988. *Ordliste for grunnskolen. 3. utgave*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Eskeland, Ivar og Ingvald Torvik. 1961. *Aschehougs ordlister. Nynorsk. Fullstendig liste, alle former oppførte. 2. utgåva*. Oslo.
- Gundersen, Dag. 1966. *Norsk ordbok. Bokmål og nynorsk*. Oslo: Universitetsforlaget
- Hellevik, Alf. 1990. *Nynorsk ordliste. Større utgåve med fotnotar, fornorskingstillegg og liste over forkortingar. 6. utgåva*. Oslo: Det Norske Samlaget. (2. opplag)
- Hellevik, Alf og Håvard Hjulstad. 1983. *Ordliste for grunnskulen med ordforklaringar, synonym og fulle bøyingsformer*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Knappen, A.E. og A.Thoresen. 1983. *Ordliste for ungdom med synonymer, ordforklaringar og eksempler fra ordenes bruksområder. Bokmål*. Oslo: Aschehoug.
- Knappen, A.E. og A. Thoresen. 1988. *Ordliste for barneskolen med synonymer, ordforklaringar og eksempler fra ordenes bruksområder. Bokmål*. Oslo: Aschehoug. (5. opplag)
- Knappen, A.E., A. Thoresen og P.A. Ølmheim. 1980. *Ordliste for barneskulen med synonym, ordforklaringar og døme frå bruksområda til orda*. Nynorsk. Oslo: Aschehoug.
- Krogstad og Seip. 1982. *Norsk rettskrivningsordliste. Ny utgave 1982 ved Finn-Erik Vinje*. Oslo: Cappelen.
- Kulbrandstad, Lars Anders og Einar Lundeby. 1989. *Bokmålsordliste for den videregående skolen*. Oslo: Norsk Undervisningsforlag.
- Torvik, Ingvald og Dag Gundersen. 1984. *Ordliste for alle. Bokmål. 5. utgave ved Dag Gundersen*. Oslo: Universitetsforlaget.

Annan litteratur

- Almenningen, Olaf, Thore A. Roksvold, Helge Sandøy og Lars S. Vikør (red.). 1985. *Språk og samfunn gjennom tusen år*. Oslo.
- Bokmålsordboka*. 1986. Oslo.
- Dansk Sprognævn. 1986. *Retskrivningsordbogen*. København.
- Haugen, Einar. 1969. *Riksspråk og folkemål. Norsk språkpolitikk i det 20. århundre*. Oslo.
- Haugen, Einar. 1984. Introduction. I: Eva L. Haugen. *A Bibliography of Scandinavian Dictionaries: 1-61*. New York.
- Hellevik, Alf. 1991. Ordlista som norm og som rettleiing. I: *Norsk læreren* nr. 3 1991.
- Hellevik, Alf og Einar Lundeby (red.) 1964. *Skriftspråk i utvikling. Tiårsskrift for Norsk språknemnd 1952-1962*. Oslo.
- Jahr, Ernst Håkon. 1979. Om "hovedformer", "jamstilte former" og "sideformer" i skriftnormalane. I: Vikør, Lars S. og Geirr Wiggen (red.). *Språklig samling på folkemåls grunn. Artikler frå bladet Språklig Samling*. Oslo.
- Lauvhjell, Arne (red.). 1983. *Heit strid om nynorsk. Dokument og meiningar 1980-83*. Oslo.
- Lundeby, Einar, Leif Mæhle og Oddrun Grønvik (red.). 1988. *Fornyng og tradisjon. Språkvern og språkrøkt 1972-1988*. Oslo.
- Norsk språknemnd. *Årsmelding*. 1952-71.
- Norsk språkråd. *Årsmelding*. 1973-.
- Nynorskordboka*. 1986. Oslo.
- Petersen, Pia Riber. 1987. *Politikens Børneordbog*. København.
- Reglar for utforming av ordlister til skulebruk*. Norsk språknemnd 17. april 1959.
- Regler for godkjenning av lærebøker for grunnskole og videregående skole*. Fastsatt ved kongelig resolusjon av 13. januar 1984.
- Sigurður Jónsson. 1988. *Barnaorðabókin*. Reykjavík.
- Skadberg, Kåre. 1988. *Lærebøkene - ein føresetnad for eit høgt utdanningsnivå*. I: Lundeby o.a. (red.)
- Skard, Matias. 1965. *Nynorsk ordbok for rettskriving og litteraturlesnad*. 6. utg. Oslo.
- Utne, Ivar. 1991a. Kva kan ein vente av eit program for stavekontroll? I: *Språknytt* nr. 2 1991.
- Utne, Ivar. 1991b. Val av språknorm i dataordlister. I: *Språknytt* nr. 3 1991.
- Worren, Dagfinn: 1988. Berre ord. I: *I klartekst. Festskrift til Bernt Fossestøl på 60-årsdagen*. Oslo.